

Zitting 1981–1982

17 297

Nadere regelen ten behoeve van transsexuelen omtrent het wijzigen van de vermelding van de kunne in de akte van geboorte

Nr. 5

VOORLOPIG VERSLAG

Vastgesteld 28 juli 1982

De vaste Commissie van Justitie¹ brengt omtrent voorliggend wetsontwerp het navolgende verslag uit.

Algemeen

De leden, behorende tot de fractie van het C.D.A., hadden met belangstelling kennis genomen van het voorliggende wetsontwerp. Zij achtten het een juiste zaak, dat er nadere regelen worden gesteld ten behoeve van transsexuelen omtrent wijziging van de akte van geboorte.

De beschrijving in de memorie van toelichting van het verschijnsel van de transsexualiteit en de door transsexuelen gevoelde tegenspraak tussen hun lichaam en hun psychische geslacht, die als een ernstig lijden kan worden ervaren, achtten zij zorgvuldig.

Hoewel zij instemden met de gedachte om in de wet, naast de bestaande wettelijke misslagprocedure ex artikel 29 Boek I BW, een nieuwe zelfstandige grond tot wijziging van de geslachtsaanduiding op te nemen ten behoeve van die gevallen waarin de genderidentiteit niet overeenkomt met de uiterlijke geslachtskenmerken, op grond waarvan de geslachtsaanduiding in de geboorteakte heeft plaatsgevonden, vroegen deze leden zich toch af of onder het bestaande artikel 29 niet datgene vervat is wat somatisch gezien niet volledig mannelijk of volledig vrouwelijk geacht kan worden, waaronder de zogenaamde intersexuelen waarbij chromosomale, en/of gonadale en/of genitale afwijkingen bestaan, waardoor iemand tegelijkertijd geslachtelijke kenmerken van beide seksen kan bezitten (in grote en kleine variaties) en dat de nieuwe artikelen ontworpen zijn voor diegenen wier «psyche» als het ware in het verkeerde lichaam terechtgekomen is; aldus een kunstmatige scheiding aanbrengend tussen somatische en psychische criteria. Deze kunstmatige scheiding heeft tot gevolg dat nu al in de vakliteratuur verwarring heerst over wat nu wel en niet onder transsexualiteit gerekend zal moeten worden. Graag vernamen zij de visie van de bewindslieden hierover.

Deze leden wensten, in navolging van de Commissie Transsexisme van de Gezondheidsraad, te onderstrepen dat de vermelding van het geslacht in de geboorteakte geschiedt op grond van een wetsbepaling die beoogt de maatschappij te ordenen en de rechtsbetrekkingen tussen individuen te regelen. Dit betekent dat niet zonder meer een grond geschapen dient te

¹ Samenstelling:

Rietkerk (VVD),
Roethof (PvdA), voorzitter,
Haas-Berger (PvdA), Stoffelen (PvdA), Van
Dam (CDA), Kosto (PvdA), Salomons (PvdA),
Patijn (PvdA), Korte-van Hemel (CDA), Even-
huis-van Essen (CDA), Jacobse (VVD), Wessel-
Tuinstra (D'66), Faber (CDA), Tripels (VVD),
ondervoorzitter, Buikema (CDA), Van der Burg
(CDA), Rempt-Halmmans de Jongh (VVD),
Schutte (GPV), Krajenbrink (CDA), Lankhorst
(PPR), Kohnstamm (D'66), Brouwer (CPN),
De Jonge (CDA).

worden waaruit in het maatschappelijk verkeer en in de verhouding tussen individuen zulke belangrijke consequenties voortvloeien als met verandering van de geslachtsaanduiding gepaard plegen te gaan. Dit alles leidde bij de leden van de C.D.A.-fractie tot de conclusie dat ten behoeve van transsexuelen in de wet de mogelijkheid dient te worden opgenomen onder stringente voorwaarden de vermelding van de kunne in de geboorteakte te wijzigen. Op de in het ontwerp voorgestelde voorwaarden zouden deze leden verder bij de artikelsgewijze toelichting ingaan.

De leden van de C.D.A.-fractie stelden vast dat de voorgestelde wettelijke regeling ook gevolgen zal hebben voor andere delen van de Nederlandse wetgeving dan het personen- en familierecht. Zij vroegen de Regering of deze reeds enig inzicht in deze consequenties kon verschaffen door het verstrekken van een – globaal – overzicht van de regelingen die aanpassing behoeven.

De leden van de fracties van P.v.d.A. en V.V.D. namen met voldoening kennis van de indiening van dit wetsontwerp. Reeds op 29 januari 1974 drongen de leden Roethof (P.v.d.A.) en Koning (V.V.D.) in schriftelijke vragen aan op een wettelijke regeling om aantekening van geslachtsverandering ten behoeve van transsexuelen in de aktes van geboorte mogelijk te maken. De zaak was acuut geworden doordat enerzijds bij transsexuelen de geslachtsverandering medisch-technisch mogelijk en verantwoord werd geacht, doch de Hoge Raad anderzijds in cassatie had vastgesteld, dat de bestaande wet niet de mogelijkheid bood tot dienovereenkomstige verbetering van de geboorteakte.

De toenmalige minister van Justitie en de staatssecretaris van Volksgezondheid kwamen in hun antwoord niet verder dan het uitspreken van bereidheid tot het aanvragen van een advies aan de Gezondheidsraad met de strekking of dergelijke medische ingrepen bij transsexuelen ook consequenties moesten hebben voor het recht (Tweede Kamer 1973–1974, Aanhangsel, nr. 934).

Op 12 augustus 1975, naar aanleiding van een nieuwe afwijzende opstelling van de Hoge Raad ter zake van de registratie van een geslachtswisseling, zagen de beide genoemde leden zich andermaal gedwongen in schriftelijke vragen opheldering te vragen over de stand van zaken. Het advies van de Gezondheidsraad bleek op 18 december 1974 te zijn gevraagd, doch geen uitsluitsel kon worden gegeven omtrent de termijn waarbinnen dit advies te verwachten was (Tweede Kamer 1974–1975, Aanhangsel, nr. 1715).

Op 21 oktober 1977 bracht de Gezondheidsraad een interimadvies uit. Op 18 oktober 1978, bij gelegenheid van de behandeling van de begroting van Justitie, verklaarde de minister desgevraagd, dat een eindadvies «binnen afzienbare tijd te verwachten was». (Handelingen Tweede Kamer, 1978–1979, pag. 582.)

Nadat dit advies ten slotte was uitgebracht vroegen de leden Roethof en Nijpels (V.V.D.) op 2 januari 1978, onmiddellijk na het optreden van het kabinet-Van Agt, of de wetwijziging nu tegemoet kon worden gezien. Het antwoord op die vragen luidde, dat nog een nader advies diende te worden uitgebracht door een werkgroep of subcommissie van juristen (Tweede Kamer 1977–1978, Aanhangsel, nr. 600).

Eerst na de aankondiging op 7 april van het voornemen om, zo nodig, tot de indiening van een initiatief-voorstel te komen, kon voldoende zekerheid verkregen worden dat aan de opstelling van een wetsontwerp van regeringswege voldoende prioriteit zou worden gegeven.

De hier aan het woord zijnde leden constateerden dit niet om wie dan ook onaangenaam te zijn, maar stelden vast dat de zaak van een eenvoudig recht doen aan een kleine groep transsexuelen in ons land, anders dan in enkele ons omringende landen, een moeizame aangelegenheid is geweest. Des te meer vreugde mag er naar de mening van de hier aan het woord zijnde leden heersen over het wetsontwerp dat de Kamer heeft bereikt. Wie zich herinnert dat nog in 1965 eenstemmig door de Gezondheidsraad is

overwogen of de medische ingreep ter zake van transsexualiteit niet strafbaar diende te worden gesteld, realiseert zich thans hoe verheugend de opvattingen binnen de maatschappij toch in betrekkelijk korte tijd zijn geëvolueerd.

Men heeft zich, zo vervolgden de leden van de P.v.d.A.-fractie, de afgelopen jaren weleens afgevraagd of de registratie van de geslachtswisseling bij de Burgerlijke Stand nu werkelijk (voor de betrokkenen) van zo grote maatschappelijke betekenis was. Dat het hier om een bescheiden groep mensen gaat mag natuurlijk niet tellen. Ook minderheden behoort recht te worden gedaan. Daarnaast lijkt het verstandig toch nog eens enkele voorbeelden uit de praktijk van het leven te geven van hindernissen die de transsexueel in de weg worden gelegd.

Bij sollicitaties moet hij voortdurend uitleg geven. Hij kan niet deelnemen aan verkiezingen omdat zijn oproepkaart een ander geslacht aangeeft dan het na de medische ingreep verkregen. Hij kan evenmin kandidaat worden gesteld. Hij krijgt zijn oproep voor medische keuringen voor tijdstippen, gereserveerd voor het andere geslacht. De blauwe girobetaalkaarten en de bijbehorende pas zijn hem een voortdurende bron van zorg, doordat men hem ervan verdenkt de zaak op te lichten, wat in bepaalde omstandigheden zelfs tot het waarschuwen van de politie aanleiding geeft. Grenscontroles leveren hem voortdurend onaangenaamheden op.

Dit alles is te onaanvaardbaarder, aangezien de hormoonbehandeling en/of de operatieve ingreep door een bevoegd deskundige medisch verantwoord wordt geacht en als legaal wordt beschouwd. De juridische consequenties evenwel kunnen met de huidige wetstekst in de hand niet worden getrokken.

De leden van de P.v.d.A.-fractie waren van mening, dat het onder dergelijke omstandigheden de taak van het recht is zich bij de feiten aan te passen. Als de ingreep medisch verantwoord is, dient de jurist zich daarnaar te gedragen. Dit lijkt een eenvoudige eis van humanitaire gerechtigheid (mr. F. A. van der Reijt, Tijdschrift Familie- en Jeugdrecht 1982, nr. 1). Het kwam de hier aan het woord zijnde leden overigens voor, dat daaromtrent tussen de Minister en hen thans geen verschil van mening bestaat. Blijkens de memorie van toelichting (pag. 9) immers sproot de afwijzing van de ingreep tot geslachtsveranderende operaties voornamelijk voort uit emotionele afkeer.

De leden van de P.v.d.A.-fractie waren in een aantal opzichten gelukkig met de wijze waarop de administratieve aanpassing in het wetsontwerp wordt geregeld. Terecht worden slechts de bepalingen herzien die betrekking hebben op het registreren van de geslachtswisseling, die de fundamentele moeilijkheid voor de transsexueel om zich gemakkelijker in het openbare leven te bewegen uitmaken. De vraag of iemand een man of een vrouw is, vormt geen vraag van recht. Een vraag van recht is, of een bepaalde persoon als man of als vrouw in de bevolkingsregisters te boek behoort te staan. Komt in die «status» na verloop van tijd verandering dan moet de wet de ruimte bieden om de geslachtswisseling ook juridisch te honoreren. Door deze wisseling te doen plaatshebben op het moment dat de rechterlijke beschikking door de ambtenaar van de burgerlijke stand wordt ingeschreven en er dus geen sprake is van terugwerkende kracht, worden rechtsgevolgen vermeden die anders mogelijk zouden hebben moeten leiden tot verdere wetswijzigingen, met alle onaangename consequenties van nieuw tijdverlies. De vraag is nog wel of derden nu in de gelegenheid zijn van de geslachtswisseling via de geboorte-akte kennis te nemen. De hier aan het woord zijnde leden zouden daarvan uit een oogpunt van privacy-bescherming geen voorstanders zijn.

De leden van de P.v.d.A.-fractie meenden zich er voorshands bij neer te moeten leggen dat de aanvrager van registratie van geslachtswisseling ongehuwd dient te zijn. In een aantal gevallen leidt dit tot een gedwongen echtscheiding. De huidige wet verbiedt het huwelijk tussen personen van

hetzelfde geslacht. Niet uitgesloten lijkt, dat daarin ooit verandering komt bij de beoogde herziening van de relatiewetgeving. Op dit ogenblik zou de bepaling, dat ook gehuwden registratie van geslachtswisseling kunnen aanvragen, alleen nopen tot aanpassing van andere wetgeving met de daarmee verbonden onvermijdelijke consequentie van vermoedelijk zeer aanzienlijke vertraging. De hier aan het woord zijnde leden meenden bovendien, dat een dergelijk voorstel een wat oneigenlijke methode zou zijn om een geheel andere problematiek te benaderen dan de hier aan de orde zijnde moeilijkheden van een bescheiden groep transsexuelen.

De leden van de P.v.d.A.-fractie vonden het een verbetering in vergelijking met het advies van de juridische commissie, dat niet de eis wordt gesteld van het bereiken van de achttienjarige leeftijd alvorens met succes een beroep op de juridische verandering van geslacht zou kunnen worden gedaan. Uiteraard zal de ingreep slechts zinvol kunnen plaatsvinden indien een graad van volwassenheid is bereikt, die de hormonale of operatieve behandeling verantwoord doet zijn. Dit is echter geen vraag voor juristen, maar komt aan het oordeel toe van medici en psychologen, die op dit punt niet door een te eng juridisch kader behoren te worden gehinderd.

De leden van de P.v.d.A.-fractie zetten daarentegen wel vraagtekens bij de bepaling dat de in de geboorte-akte als man of als vrouw geregistreerde nimmer meer in staat mag zijn kinderen te verwekken dan wel te baren. De hier aan het woord zijnde leden verstonden dit aldus, dat deze bepaling ongeregeld laat het vooralsnog theoretische geval, dat een tot vrouw geworden transsexueel kinderen zou baren of een tot man geboren transsexueel kinderen zou verwekken. Is dit een juiste interpretatie? Het probleem heeft dan alleen betrekking op personen die oorspronkelijk als man geregistreerd geen kinderen meer mogen verwekken, dan wel oorspronkelijk als vrouw geregistreerd geen kinderen meer mogen baren. De woorden «nimmer meer» klinken wel erg absoluut. De juridische commissie koos een wat soepeler formulering. De moeilijkheid is, dat de zeer strakke formule zou kunnen leiden tot een eis aan medici om verder in te grijpen dan in een bepaald geval uit medisch-technisch oogpunt gewenst zou zijn. Wil de minister de redactie van de juridische commissie in dit licht nog eens hernieuwd in overweging nemen?

De leden van de P.v.d.A.-fractie betreurden, dat de ook volgens hen benodigde verklaring van deskundigen geleid heeft tot een constructie, die regeling bij algemene maatregel van bestuur voorschrijft. Waarom worden niet in de wet zelf de gekwalificeerde deskundigen, benodigd voor het opstellen van deze verklaring ten behoeve van de rechter, genoemd? Een gezamenlijke verklaring van een bevoegd medicus en een bevoegd psycholoog biedt toch voldoende waarborg? Regeling bij algemene maatregel van bestuur lijkt overbodig en zal tot nieuwe vertraging bij de totstandkoming van de regeling aanleiding geven. Daarnaast is het ook uit een oogpunt van rechtszekerheid te verkiezen dat de Staten-Generaal bij de zaak betrokken wordt door regeling direct in de wet. Nu rijzen er alleen maar vragen.

Ligt het in de bedoeling tot een centraal landelijk team te komen van deskundigen? De hier aan het woord zijnde leden zouden daarvan geen voorstanders zijn. Of komen er meerdere multidisciplinaire teams, dan wel wordt de verklaring afgegeven door telkens wisselende deskundigen, bij voorbeeld zij die de transsexueel in diens periode van omschakeling medisch en psychologisch hebben begeleid?

De leden van de P.v.d.A.-fractie achtten het van grote betekenis hieromtrent opheldering te verkrijgen, hetgeen het best kan geschieden door regeling in de wet zelf.

Ten slotte werd het als zeer teleurstellend, ja als een anticlimax door de leden van de P.v.d.A.-fractie ervaren, dat dit in menig opzicht aantrekkelijke wetsontwerp niet direct wordt ingevoerd, doch dat «nog enige tijd» gemoeid zal zijn met een onderzoek naar eventuele aanpassing van andere wetgeving. Waaraan wordt gedacht? Kunnen hiervan concrete voorbeelden

genoemd worden? Voorshands waren de leden van de P.v.d.A.-fractie op dit punt geenszins overtuigd. De hele procedure om de transsexuelen in hun moeilijkheden tegemoet te komen heeft reeds veel en veel te veel tijd in beslag genomen.

Alhoewel de leden van de V.V.D.-fractie, zoals hierboven reeds bleek, verheugd waren over het feit dat dit wetsontwerp uiteindelijk is ingediend, bleef er voor hen desondanks nog een dermate groot aantal vraagpunten over dat deze vreugde daardoor enigermate werd getemperd.

Zo wordt op blz. 7 van de memorie van toelichting aangeduid dat het voor een transsexueel niet alleen van belang is welk geslachtstype wordt nagestreefd maar ook welke geslachtsrol de intersexueel in zijn leven zal vervullen. Oppervlakkig gelezen zou men kunnen vermoeden dat hiermede op de seksuele kant van de zaak wordt geduid. Aangezien echter de opvattingen van de heer De Vaal een rol lijken te hebben gespeeld bij de zienswijze, zoals deze in de memorie van toelichting wordt weerspiegeld, vroegen de leden van de V.V.D.-fractie zich af of hiermede eveneens wordt bedoeld de rol die een man of een vrouw geacht wordt in onze westerse cultuur te vervullen. Daarbij kan men denken aan de kostwinnersrol voor de man en de verzorgende rol voor de vrouw. Indien deze opvatting eveneens onder het woord geslachtsrol zou moeten worden verstaan, dan zouden de leden van de V.V.D.-fractie dit afwijzen, aangezien het moderne emancipatiestreven erop gericht is deze rolfixatie te doorbreken. Zouden de bewindslieden kunnen bevestigen dat van een transsexueel niet verwacht behoeft te worden dat deze zich als vrouw met een uitsluitend verzorgende rol en als man met een uitsluitend kostwinnersrol behoeft te identificeren, doch dat zowel rolwisseling als vermenging van beide rollen niet als in strijd met het nieuw verworven geslacht behoeft te worden beschouwd?

Het mag naar de mening van de leden van de V.V.D.-fractie geen onderdeel vormen van de conclusie of de aanvrager zich voldoende in de nieuwe rol heeft ingeleefd. Op blz. 8 e.v. van de memorie van toelichting stellen de bewindslieden dat het niet mogelijk is een objectief criterium te hanteren, aan de hand waarvan de genderidentiteit kan worden vastgesteld. In wetenschappelijke kringen wordt dan ook de zelfdiagnose als het eerste en wellicht enige criterium van de genderidentiteit aangemerkt. Bovendien blijkt uit de literatuur dat nauwgezet klinisch onderzoek mogelijk maakt transsexuele problemen te onderscheiden van andere. Tevens blijken vrijwel alle onderzoekers van mening dat het meestal niet goed mogelijk is mensen met genderproblemen door middel van psychotherapie te genezen. Eveneens is men tot de overtuiging gekomen dat het ernstig lijden van sommige transsexuelen aanzienlijk kan worden verzacht door lichamelijke aanpassing aan hun genderidentiteit. De aan het woord zijnde leden van de V.V.D.-fractie waren van mening dat de behandelende geneesheren een diepgaand medisch tevens psychologisch onderzoek zullen hebben ingesteld en zich daarbij mede hebben overtuigd van het feit dat de transsexueel niet van gedachten wenst te veranderen, alvorens tot een chirurgische ingreep te adviseren, c.q. over te gaan, die in wezen onomkeerbaar is. Terecht worden tevoren aan de mogelijkheid tot een dergelijke chirurgische ingreep geen voorwaarden gesteld, waaraan moet worden voldaan voordat daartoe kan worden overgegaan. De memorie van toelichting wekt echter de indruk dat men achteraf de transsexueel alsnog door de molen van een team deskundigen wil doen gaan om te toetsen of met name de geestelijke instelling van de transsexueel wel de juiste is, aldus de leden van de V.V.D.-fractie.

Deze leden waren niet gerustgesteld door de nadere toelichting naar aanleiding van het advies van de Raad van State, waarin wordt gesteld dat dit team deskundigen in het algemeen diegenen zullen zijn die de transsexueel hebben begeleid. Zij gaven dan ook verre de voorkeur aan de opvatting van de Raad van State dat een dergelijk team slechts nodig is, indien de verzoeker niet een (medische) deskundigenverklaring overlegt

dat hij/zij lichamelijk is aangepast aan het verlangde geslacht, zoals is omschreven in artikel 29b en c. Voor het overige kan, aldus de aan het woord zijnde leden, volstaan worden met een verklaring betreffende de aanpassing door de behandelende geneesheren.

Problemen zagen de leden van de V.V.D.-fractie echter rijzen op blz. 19 van de memorie van toelichting indien deze lichamelijke aanpassing psychologisch niet verantwoord zou zijn, aangezien betrokkene een grote angst heeft voor het ondergaan van operaties. Het was deze leden niet geheel duidelijk op welke wijze dan moet worden voldaan aan de voorwaarde, zoals geformuleerd in artikel 29, sub c, hetgeen toch een vrij ingrijpende operatie met zich meebrengt. Terecht beschouwen de bewindslieden sterilisatie als onvoldoende. Zouden de bewindslieden derhalve willen medelen hoe men dan denkt te voorkomen dat bij voorbeeld een van origine vrouwelijke transsexueel alsnog een kind baart? Zou het niet logischer zijn te constateren dat iemand die zich niet aan deze operaties wenst te onderwerpen in wezen niet behoort tot dezulken, die van mening zijn in een verkeerd lichaam te huizen en daaraan de nodige wijziging willen aanbrengen, zo vroegen de leden van de V.V.D.-fractie.

De leden van de fractie van D'66 waren verheugd, dat thans (eindelijk!) het wetsontwerp ten behoeve van transsexuelen is ingediend en ofschoon zij nog wel enkele opmerkingen hebben, zoals hieronder zal blijken, beschouwden zij het indienen beslist als het bereiken van een mijlpaal.

Te lang hebben zogenaamde deskundigen en/of burgerlijke moralisten tegengehouden waar een kleine groep mensen, te weten de transsexuelen toch recht op had, nl. te leven in een tolerante maatschappij, waarin hun een eigen (rechts)positie wordt gegeven, zoals een democratische staat dat aan minderheden verplicht is te doen.

Wie naast de summier in de memorie van toelichting vermelde voorgeschiedenis van dit ontwerp het meer uitgebreide verslag van de gang van zaken rond de transsexualiteit leest in het artikel van dr. O. M. de Vaal en dr. Ph. J. H. Ramaker in Medisch Contact van 11 juni 1982 ziet dat in dit wetsontwerp een emancipatieproces zijn neerslag heeft gevonden. Een emancipatie nl. van een mensbeeld van de transsexueel als een gestoorde niet normale patiënt, wiens afwijking zo goed mogelijk gecamoufleerd moet worden, naar de mens die onder voorwaarden zelf zijn geslacht mag bepalen. Een emancipatie ook van de rol van de «deskundigen» van degenen die alles voor de betrokkene beslissen tot adviseurs in een proces waarin betrokkene naar onze mening zelf een doorslaggevende rol moet spelen, zo betoogden de leden van de fractie van D'66.

De wens tot een ander geslacht te behoren dan in de geboorte-akte vermeld, komt, zo vervolgden deze leden, zowel bij mannen als bij vrouwen voor. De wijze waarop men tegen zo'n wens aankijkt is sterk tijd- en cultureel bepaald. Nu is heden ten dage het rolgedrag van mannen en vrouwen sterk in discussie. Meer dan ooit beseft men dat bepaalde altijd als typisch vrouwelijk of typisch mannelijk aangeduide eigenschappen niet zozeer voortkomen uit de fysionomie van vrouw of man maar door opvoeding en maatschappij zijn bepaald of zelfs opgedrongen. Van feministische zijde wordt daarom wel de uitdrukking gebezigd: men wordt niet als vrouw geboren, men wordt tot vrouw gemaakt. Hoe men hierover ook moge denken, zeker is dat naast de medische, maatschappelijk culturele aspecten hier van grote invloed zijn.

Dat nu komt niet tot uiting in het wetsontwerp dat sterk uitgaat van de medische aspecten waarvoor dan een juridisch aanvaardbare oplossing gevonden moet worden. De leden van de fractie van D'66 betreurden dit. Zij vroegen zich af waarom in de advies-commissies, die zich met het onderhavige wetsontwerp bezighouden, zo weinig sociaal-maatschappelijke deskundigen zitting hadden naast de vele medici. Daarnaast betreurden zij het dat onder alle adviserende deskundigen zo weinig vrouwen waren. Tevens vroegen zij zich af of advies is gevraagd aan de Emancipatieraad.

Hoezeer de leden van de fractie van D'66 stonden ten aanzien van het onderhavige wetsontwerp, zij konden zich niet aan de indruk onttrekken dat een eenzijdig medisch model te dominant is in de uitwerking van de artikelen. Een zekere krampachtigheid valt op over de geslachtsverandering: wie er eenmaal voor gekozen heeft, kan niet meer terug (zie bij voorbeeld artikel 29a «nimmer meer in staat zal zijn kinderen te verwekken of te baren»; artikel 29b «van blijvende aard»). Lichamelijke aanpassing (door medische ingreep) wordt absoluut vereist, enz.

Het kwam de leden van de fractie van D'66 ook in hoge mate voor dat het veranderen van geslacht met waarborgen wordt omgeven en dat daaraan eisen worden gesteld. Het is echter ongewenst om deze eisen een te rigide karakter te geven omdat het de ruimte van het individu bij het zoeken naar een eigen (geslachts)identiteit onnodig aantast. Evenzeer is het ongewenst in een tijdperk van zoeken naar een androgyn mensbeeld de juridische definitie van man en vrouw te polariserend ten opzichte van elkaar vast te stellen. Bij de artikelsgewijze behandeling zouden de aan het woord zijnde leden hierop terug komen, terwijl zij voor nadere adstruering van hun standpunt verwezen naar het artikel van mr. F. A. van der Reijt «Naar een nieuwe wetgeving voor transsexuele mensen» in Familie- en Jeugdrecht van januari 1982.

Van groot belang achtten de leden van de fractie van D'66 het uitgangspunt dat doorslaggevend is welke genderidentiteit iemand zelf beleeft of, zoals de subcommissie Transsexisme (de commissie-Van Zeben) het stelt, dat de verzoeker de overtuiging heeft te behoren tot de andere kunne dan in zijn/haar geboorte-akte is vermeld.

Het was overigens deze leden niet duidelijk in hoeverre dit nu inderdaad het uitgangspunt van het wetsontwerp is. Kan de Regering dit bevestigen? Enerzijds lijkt nl. inderdaad dit het uitgangspunt te zijn, nl. artikel 29e, dat vaststelt dat het verzoek wordt toegewezen als voldoende is komen vast te staan dat de verzoeker de overtuiging heeft enz. Anderzijds wordt in artikel 29a (en nader in artikel 29b) naast de overtuiging de lichamelijke aanpassing aan het verlangde geslacht als eis gesteld.

De algemene Commissie Transsexisme stelt zelfs «Aangezien de geslachtelijke differentiatie een zaak is die de openbare orde en zeden raakt, kan ook de meest onwrikbare overtuiging tot een bepaald geslacht te behoren niet zonder meer de rechtsgrond vormen waaruit in het maatschappelijk verkeer en in de verhouding tussen individuen zo belangrijke consequenties voortvloeien als met verandering van de geslachtsaanduiding gepaard pligen te gaan».

Door de toevoeging in de memorie van toelichting, dat de bewindslieden deze mening delen komt de eigen overtuiging van betrokkene als uitgangspunt op de tocht te staan. Hier dreigt toch weer de staat als zedenmeester op te treden, waarbij medici als bijzondere zedenmeesters over de schouder meekijken. Zoals de leden van de fractie van D'66 ook bij andere gelegenheden naar voren hadden gebracht, bij voorbeeld bij het abortusvraagstuk, heeft de staat slechts de voorwaarden te scheppen waarbinnen aan individuen de ruimte wordt gelaten voor eigen beslissingen. De openbare orde kan daarbij een randvoorwaarde zijn, maar niet meer.

Het kwam de leden van de fractie van D'66 voor dat een somatische aanpassing, ook al blijft deze beperkt tot «zoverre dit uit medisch of psychologisch oogpunt mogelijk en verantwoord is» (29a), niet verplicht hoeft te worden gesteld. Dit is naar de mening van deze leden niet alleen te medisch gedacht, maar komt huns inziens in strijd met het nieuwe grondwetartikel over de onschendbaarheid van het menselijk lichaam. De memorie van toelichting stelt weliswaar «dat niemand tot een dergelijke ingreep kan worden verplicht», maar de wet stelt die ingreep wel verplicht, dus hier wordt een kromme gedachtengang gevolgd. Wanneer nl. voor geslachtsverandering somatische aanpassing als een *conditio sine qua non* wordt vereist kan niet worden volgehouden dat men niet tot die ingreep verplicht is. Immers iemand die deze ingreep weigert, wordt gedwongen

een ander geslacht in de geboorte-akte te accepteren dan waarvan hij/zij zelf overtuigd is, en om dat te voorkomen is nu juist dit wetsontwerp in het leven geroepen.

Voorts spraken de leden van de fractie van D'66 hun grote teleurstelling uit dat na al die jaren van voorbereiding de aanpassing van andere wettelijke regelingen aan de veranderingsmogelijkheid van de geboorte-akte achterwege is gebleven. Kan de minister aangeven hoever het staat met de voorbereiding van deze wetstechnische arbeid en wanneer zij denkt dat deze zal zijn voltooid? Nog bedenkelijker was naar hun mening de opmerking over de inwerkingtreding van de wet. «Er zal enige tijd gemoeid zijn met de voorbereiding van de uitvoering». Onze ongeruste vraag is «hoeveel tijd». De groep die het hier betreft heeft immers reeds te lang geleden onder onzekerheid.

Ook zouden de leden van de fractie van D'66 in de memorie van antwoord wat duidelijker naar voren gebracht willen zien, voor wat voor talloze praktische problemen het thans ontbreken van de mogelijkheid tot wijziging van de geboorte-akte leidt. Zij dachten aan het stemrecht (op de oproepkaart staat M of V) aan de girobetaalpas (idem) en talloze andere dagelijks terugkerende onaangenaamheden welke naast de grote psychische spanningen het leven van de transsexuelen bederven. Uit deze praktische zaken zou meer dan thans de noodzaak tot grote spoed met de invoering van dit wetsontwerp blijken.

Ten slotte concludeerden de leden van de fractie van D'66, dat zij positief stonden ten aanzien van dit wetsontwerp, maar achtten zij nog onvoldoende recht gedaan aan de eigen individualiteit van betrokkenen. Het medisch model overheerst ten onrechte en aan de maatschappelijke ontwikkeling is niet geheel recht gedaan, aldus deze leden.

De P.S.P.-fractieleiden achtten het een goede zaak, dat aan transsexuelen de mogelijkheid wordt geboden om de geslachtsaanduiding in de akte van geboorte te kunnen wijzigen. Deze leden betreurden het echter, dat het indienen van het wetsontwerp zolang op zich heeft laten wachten.

Zij zouden graag een nadere toelichting van de bewindslieden willen ontvangen omtrent de benadering van het verschijnsel transsexualiteit. Impliciet gaat het wetsontwerp uit, zo meenden de leden begrepen te hebben, van transsexualiteit als een psychische ziekte, die een medisch-therapeutische benadering behoeft. Dit komt met name tot uiting in artikel 29b en bijbehorende memorie van toelichting. Kunnen de bewindslieden deze benaderingswijze van transsexualiteit nader toelichten? Willen zij daarbij ook betrekken twee uitgangspunten van de Stichting Nederlands Gender Centrum, die neergelegd zijn in het rapport van dr. A. M. Verschoor «De Transsexuele Mens» van mei 1981 (p. 15), nl.

- psychiatrische, respectievelijk psycho-therapeutische behandeling is daarom slechts aangewezen, als de hulpvrager hiertoe de wens uit, of indien er duidelijk sprake is van psychotische symptomen;
- bij de huidige stand van wetenschappelijke kennis zijn er geen objectieve en doorslaggevende criteria, waarop een wetenschappelijk gefundeerde diagnosestelling kan worden onderbouwd. Het model: «ziekte-symptomen-diagnosestelling-therapie» is derhalve niet hanteerbaar.

Artikel 29b, zoals hier voorgesteld, laat de transsexueel niet meer de keus al of niet psychiatrische c.q. psycho-therapeutische hulp in te roepen. Om wijziging van de geboorte-akte te bewerkstelligen dient hij een team deskundigen over zich te laten oordelen. Deze deskundigen moeten de rechter een verklaring overhandigen omtrent de in a t/m c gestelde eisen. De leden van de P.S.P.-fractie achtten het onjuist, dat een transsexueel gedwongen wordt om zich aan een psychologisch, psychiatrisch of medisch onderzoek te onderwerpen om zijn geboorte-akte te kunnen laten wijzigen. Deze leden vonden dit ook in strijd met de opmerking van de bewindslieden op pag. 22 memorie van toelichting, waarmee zij de opvatting steunen – zo maken de leden uit de tekst op –, dat het belangrijkste

criterium tot het vaststellen van de genderidentiteit de zelfdiagnose is. De eigen verantwoordelijkheid en zelfstandigheid van de transsexueel wordt, naar de mening van de hier aan het woord zijnde leden van de P.S.P.-fractie, ten onrechte ontkend, wanneer deze zelfdiagnose nog eens door een deskundige moet worden gecontroleerd. Dit leek deze leden overbodig, zeker gezien de eisen die het wetsontwerp verder stelt ten aanzien van wijziging van de geboorte-akte. Het kwam hun ongeloofwaardig voor, dat, terwijl iemand lichamelijk al is aangepast aan het verlangde geslacht, er toch nog getwijfeld kan worden aan de zelfdiagnose van de transsexueel. Kunnen de bewindslieden hierop nader ingaan, zo vroegen de leden van de P.S.P.-fractie.

De leden van de C.P.N.-fractie waren van mening, dat de wettelijke erkenning van de positie van inter- en transsexuelen te lang op zich heeft laten wachten. Zij waren verheugd dat met het huidige wetsontwerp nu de weg wordt gebaad voor het opruimen van wettelijke barrières voor de acceptatie van de inter- en transsexuele mens. Zij drongen er bij de ministers op aan, in zoverre het in hun vermogen lag, met de afhandeling van dit wetsontwerp spoed te betrachten.

De leden van de P.P.R.-fractie stemden in met het voorliggende wetsontwerp. Deze leden onderstreepten het belang dat nu snel een eind komt aan een vernederende situatie waarin transsexuelen op basis van de huidige wetgeving verkeren. Daarom drongen de leden van de P.P.R.-fractie aan op een spoedige behandeling van dit wetsontwerp.

De leden van de R.P.F.-fractie hadden met belangstelling kennis genomen van dit wetsontwerp. Zij erkennen de noodzaak van juridische aandacht voor de medemens, die zich in deze identiteitscrisis bevindt. Wel vroegen zij zich af of naast de transsexuelen, wier genderdysforie een aangeboren psychische eigenschap vormt, niet een groeiend aantal mensen, die medisch niet als transsexueel zijn te duiden, zich tot deze groep rekenen onder invloed van moderne ideeën.

Ondanks het feit dat de memorie van toelichting regelmatig absolute termen als «onmisbaar», «onweerlegbaar» en «onweersaanbaar» bezigt, waren deze leden er niet van overtuigd dat geslachtsveranderende ingrepen niet bij pseudo-transsexuelen worden toegepast.

De nadrukkelijke afwijzing van elke geslachtstransformerende ingreep door de Gezondheidsraad in 1965 was naar het oordeel van de leden van de R.P.F.-fractie niet vervangen door een wetenschappelijk verantwoorde instemming. In de memorie van toelichting blijkt, dat van betrouwbare onderzoeksresultaten en ethische studies nauwelijks sprake is. Deze leden meenden daarom, dat de acceptatie van deze operaties slechts stoelt op de gedachte, dat elk mens vrij is te beschikken over zijn lichaam. Naar de mening van deze leden mag de overheid deze gedachte niet tot uitgangspunt van haar beleid maken.

Dit neemt niet weg dat in ons land thans reeds meer dan honderd operatief getransformeerde mensen leven. Deze leden wilden het bezwaar van de discrepantie tussen hun gedrag en de burgerlijke status niet onderschatten. Zij meenden evenwel dat ook na een operatie niet van een onweerlegbare identiteit sprake is en dat daarom wijziging van de geboorte-akte niet vanzelfsprekend is. Juist omdat de transsexueel volgens alle drie de lichamelijke criteria bij de geboorte onmiskenbaar man of vrouw is, achtten zij wijziging van de geboorte-akte in strijd met de waarheid. Zij meenden dat een aanvullende vermelding van een toegepaste transformatie de aangewezen weg zou zijn. Voor de betrokkene voorkomt dat een aantal pijnlijke vragen, terwijl zijn status duidelijk blijkt.

Deze leden achtten het onaanvaardbaar dat deze personen door een administratieve handeling een huwelijk zouden kunnen aangaan met iemand van hun lichamelijke geslacht.

Het lid van de G.P.V.-fractie had met belangstelling kennis genomen van de inhoud van het wetsontwerp. Een regeling ten behoeve van transsexuelen betreft de wetgever op de antropologische fundamenteën van de mens en het menselijk samenleven. Hiervan uitgaande had het lid teleurgesteld dat uit de toelichting bij het wetsontwerp nauwelijks blijkt dat de Regering zich van het principiële karakter van de onderhavige materie rekenschap geeft. Wel wordt erkend dat de geslachtelijke differentiatie een zaak is die de openbare orde en zeden raakt (blz. 19) en medisch-ethische kanten heeft, maar op geen enkele wijze wordt de problematiek vanuit een ethische context benaderd. De voorgeschiedenis van de voor dit wetsontwerp doorslaggevende adviesaanvraag aan de Gezondheidsraad i.c. de Commissie Transsexisme demonstreert wel heel duidelijk dat de onderhavige materie spoedig gereduceerd is tot de meer veilige juridisch-administratieve aanpak. De zo belangrijke vraag welke voorwaarden vervuld zouden moeten worden, wil men op medische gronden bij bepaalde gevallen van transsexualiteit tot operatieve geslachtstransformatie overgaan, is daarom onbeantwoord gebleven. Dit lid achtte zulks, gelet op het principiële karakter van de transsexualiteit, nauwelijks aanvaardbaar.

Hij vroeg waarom zo haastig moest worden gewerkt aan de totstandkoming van deze regeling. Wat is de reden dat de Minister van Justitie er zo hoge prijs op heeft gesteld om het wetsontwerp op korte termijn aan de Ministerraad aan te bieden, zoals blijkt uit het advies van de Centrale Raad voor de Volksgezondheid? Nog in 1965 stelde de Gezondheidsraad in zijn rapport over transsexualiteit dat een geslachtstransformerende ingreep met grote nadruk diende te worden ontraden. Van regeringswege werd toen zelfs heel uitgesproken overwogen om het Wetboek van Strafrecht te wijzigen, waarbij deze operatie strafbaar zou moeten worden gesteld. Niet duidelijk wordt waarom de Regering het roer nu zo plotseling met 180 graden wil omgooien. De overtuiging van deskundigen dat lichamelijke aanpassing aan de genderidentiteit voor de transsexueel een verbetering kan betekenen, is ook volgens de toelichting (blz. 9) nog maar van recente datum. Waarom moet zo snel aan deze pas recent gegroeide omslag van overtuiging gevolg worden gegeven door middel van deze wetswijziging?

Het lid van de G.P.V.-fractie meende, dat de Hoge Raad door zijn in de toelichting gememoreerde uitspraken terecht een einde heeft gemaakt aan de praktijk om een wijziging van de geslachtsaanduiding van de transsexueel toe te laten als een herstel van een misslag in de geboorte-akte. Het kenmerkende van de huidige situatie is immers een gevolg van de recent ontwikkelde mogelijkheden van hormoonbehandeling en chirurgische ingrepen bij de transsexueel. De achtergrond van de onderhavige problematiek wordt, naar de mening van het hier aan het woord zijnde lid dan ook gevormd door de spanning tussen medische technologie enerzijds en recht en ethiek anderzijds. De vraag of het medisch-ethisch geoorloofd is om zo ingrijpend aan het lichamenlijk zijn van de mens te «sleutelen» dient derhalve eerst een goed-gefundeerd antwoord te krijgen. Dat zulks door de Regering is ontlopen, achtte het lid van deze fractie een zeer te betreuren zaak. De ontwikkeling van het medisch-technisch kunnen en handelen gaat immers op tal van terreinen zo snel dat het recht en de menselijke samenleving daardoor overvallen dreigen te worden. Hoe ingewikkeld deze materie ook is, de wetgever kan en mag zich van zijn eigen verantwoordelijkheid niet ontdoen door deze ontwikkelingen min of meer klakkeloos te volgen. Niet alles wat medisch-technisch kan, is ook ethisch en juridisch geoorloofd.

Het lid van de G.P.V.-fractie had er waardering voor dat de Regering er blijk van geeft een open oog te hebben voor de bijzondere nood van de transsexueel. Hij achtte het een belangrijk kenmerk van onze rechtsstaat dat ook voor een dergelijke zeer kleine minderheid gezocht wordt naar passende oplossingen. Toch dient de overheid de rechtsregelingen primair te baseren op het gewone, het normale, het onmiddellijk-evidente, zoals zich dat zeker in het geval van de geslachtelijke differentiatie aan ons voordoet. Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat in Boek 1 van het

Burgerlijk Wetboek niet wordt aangegeven op grond van welke kenmerken en criteria moet worden bepaald tot welk geslacht een jonggeborene geacht wordt te behoren. Het verschil tussen man en vrouw is een creatuurlijk gegeven en betreft het totale zijn van de mens; men is man of vrouw. Deze geslachtelijke differentiatie manifesteert zich in de totaliteit van het man-zijn of het vrouw-zijn. Het verschil in geslacht kan dan ook niet exclusief worden bepaald door de uiterlijke geslachtskenmerken; deze vormen slechts de meest zichtbare indicatie van de sekse. De conclusie (blz. 6 memorie van toelichting) dat een absoluut voor alle individuen geldend geslachts criterium niet bestaat, kon het aan het woord zijnde lid van de G.P.V.-fractie dan ook niet onderschrijven. Wel kan gesteld worden dat in onze gebroken en verstoorde werkelijkheid zich ernstige, ook natuurlijke, stoornissen de geslachtelijke differentiatie betreffende kunnen voordoen. Maar dat doet niet af aan de evidentie van de creatuurlijk gegeven sekse-differentiatie.

Het lid van de G.P.V.-fractie achtte het zo noodzakelijk om deze materie ten principale te behandelen, omdat naar zijn overtuiging over het vraagstuk van de genderidentiteit in ons rechtsbestel volstrekte duidelijkheid dient te bestaan. Er mag geen opening worden gemaakt naar een meer willekeurige en eigenmachtige bepaling van deze identiteit. Dat op dit punt enige vrees gerechtvaardigd is kan blijken uit een recent artikel in «Familie- en Jeugdrecht» (jan. 1982) van de hand van mr. F. A. van der Reijt. Daarin wordt over de genderidentiteit onder meer gesteld: «Die wordt bij mijn geboorte vastgenageld op enig uiterlijk waarneembaar geslachtsdeel en als dat ding geen bijdrage wil leveren aan mijn zelfreflectie – om welke reden dan ook – dan zit ik er toch mee». Ten slotte stelt deze auteur de vraag, waarom men de kinderen niet «geslachtelijk blanco» laat inschrijven om ze op een moment naar eigen keuze te laten bepalen (of desnoods nooit) een voorkeur te laten uitspreken. Keuren de bewindslieden een dergelijke benadering ten principale af? Het aan het woord zijnde lid van de G.P.V.-fractie zou op deze vraag graag een antwoord ontvangen, omdat hij zich niet aan de indruk kon onttrekken dat de opvatting van mr. Van der Reijt slechts een consequent doortrekken is van de lijn waarvoor in het onderhavige wetsontwerp wordt gekozen. Immers, in het wetsontwerp wordt in navolging van het interim-rapport van de Commissie Transsexisme uit de Gezondheidsraad de keuze gemaakt voorrang te geven aan het belang van de genderidentiteit boven de oorspronkelijke geslachtelijke bepaaldheid, die in de somatische verschijningsvorm tot uitdrukking komt (blz. 13 memorie van toelichting). Daarmee wordt het primaat gelegd bij de puur individuele beslissing gebaseerd op een van buitenaf niet controleerbare en toetsbare zelfreflectie. Tevens wordt hierdoor een operatief ingrijpen principeel gelegitimeerd. In dit verband zou dit lid het op prijs stellen te vernemen hoe een en ander zich verhoudt tot de (nieuwe) grondwettelijke bepaling inzake de lichamelijke onaantastbaarheid.

– Onderschrijven de bewindslieden de conclusie dat in het systeem van het wetsontwerp ten slotte de zelfdiagnose het laatste en beslissende criterium is tot het vaststellen van de genderidentiteit? Betekent dit niet dat hiermee een geheel nieuw element in ons rechtssysteem wordt ingebracht – zij het met tal van waarborgen omringd –, nl. dat de burger zelf het recht krijgt om de eigen geslachtelijke identiteit te bepalen? Het lid van de G.P.V.-fractie vreesde dat – ook al gaat het nu om een miniem aantal gevallen – daarmee een opening wordt geboden, die onder meer ten gevolge van de snelle ontwikkeling van de medische technologie in de toekomst tot tal van zeer ongewenste gevolgen kan leiden.

– Dit lid vroeg verder of de nu voorgestelde regeling ook niet beoordeeld moest worden tegen de achtergrond van het huidige culturele en geestelijke denken, waarin in toenemende mate de autonome zelfbepaling van het individu als grondslag van tal van sociale en rechtsbeslissingen wordt genomen. Zal dit er niet toe leiden dat de dam die in het wetsontwerp nu nog

wordt opgeworpen tegen overijde en ongewenste verzoeken tot wijziging van de geslachtelijke identiteit, daartegen niet bestand zal blijken te zijn? Zullen ook de deskundigen ten slotte niet wijken voor de vastbesloten wil van iemand tot wijziging van zijn identiteit, omdat het nu eenmaal «bijzonder moeilijk is om geestelijke verschijnselen zoals een «overtuiging» te toetsen» (blz. 22 memorie van toelichting)? Hoe rijmen de bewindslieden dit met de eerder (blz. 19) geponeerde opvatting dat «ook de meest onwrikbare overtuiging tot een bepaald geslacht te behoren niet zonder meer de rechtsgrond kan vormen waaruit in het maatschappelijk verkeer en in de verhoudingen tussen individuen zo belangrijke consequenties voortvloeien als met verandering van de geslachtsaanduiding gepaard plegen te gaan»?

– Het was dit lid tenslotte niet ontgaan dat een eenduidige bepaling van transsexualiteit minder eenvoudig is dan een oppervlakkige benadering doet vermoeden. Zo wordt in de toelichting gesproken over pseudo-transsexualiteit, gevallen waarbij de stoornis in de genderidentiteit ten onrechte als fundamenteel wordt voorgesteld (blz. 9) en ook over de mogelijkheid dat zich in de loop van de tijd veranderingen voordoen in de lichamelijke en psychische toestand van de betrokkene. Als dit laatste inderdaad mogelijk is, is het dan geen volstrekt onverantwoorde handelwijze iemand toe te staan zich op irreversibele wijze lichamenlijk te laten aanpassen aan zijn genderidentiteit?

ARTIKELEN

Artikel I, onder B

Artikel 29a

De leden van de C.D.A.-fractie was niet de betekenis van het vereiste van lichamelijke aanpassing aan het verlangde geslacht voor zover dit uit medisch of psychologisch oogpunt mogelijk en verantwoord is, geheel duidelijk. Enerzijds meenden zij begrepen te hebben dat de wens tot lichamelijke aanpassing aan het verlangde geslacht een van de wezenlijke kenmerken van het verschijnsel transsexualiteit is (memorie van toelichting p. 10). Dit zou volgens deze leden betekenen dat veelal de transsexueel die wijziging van de vermelding van de kunne in de geboorte-akte verzoekt, lichamenlijk aangepast zal zijn tenzij hiertegen grote medische (leeftijd) of psychologische (bij voorbeeld grote angst voor operaties), dan wel andere (bij voorbeeld financiële) bezwaren bestonden.

– Anderzijds wezen deze leden – evenals de Regering – een verplichting tot een dergelijke ingreep af. In dit verband vroegen de aan het woord zijnde leden zich af of op deze wijze het vereiste van lichamelijke aanpassing wel enige betekenis had.

Voorts vroegen deze leden hoe het beginsel van de lichamelijke onschendbaarheid van de mens, waaruit voortvloeit dat niemand tot een chirurgische ingreep kan worden gedwongen, zich verhoudt tot het onder b van lid 1 vermelde vereiste.

De aan het woord zijnde leden waren niet overtuigd door de argumentatie van de Regering op grond waarvan – in afwijking van de voorstellen van zowel de Commissie Transsexisme als de juridische subcommissie van de Gezondheidsraad – de dwingende voorwaarde ontbreekt dat de verzoeker de leeftijd van 18 jaar moet hebben bereikt. Zij meenden begrepen te hebben dat de overtuiging tot het andere geslacht te behoren op zijn vroegst pas in de pubertijd of in de volwassenwording uitdrukkelijk wordt geformuleerd, hoewel wellicht reeds eerder aanwezig (memorie van toelichting, p. 8) en dat de eerste fase van de lichamelijke aanpassing (hormoonbehandeling) pas op verantwoorde wijze kan plaatsvinden, indien de betrokkene volwassen is (memorie van toelichting, p. 20). Bovendien vergt een dergelijk verstrekkend besluit enige geestelijke rijpheid. Dit alles pleitte volgens deze leden voor het opnemen van het vereiste dat de verzoeker de leeftijd van 18 jaar moet hebben bereikt.

Aangezien wijziging van de vermelding van de kunne in de buiten Nederland opgemaakt geboorte-akte door een daartoe strekkende uitspraak van een Nederlandse rechter niet kan worden bereikt, vroegen de leden van het C.D.A. zich af welke de positie is van de buitenlander aan wiens verzoek op grond van lid 3 zou zijn voldaan. Zou dit betekenen dat de bedoelde buitenlander in het land waarvan hij de nationaliteit bezit, juridisch een andere kunne zou hebben dan in Nederland?

– In artikel 29a, lid 3 wordt, zo stelden de leden van de V.V.D.-fractie de mogelijkheid geopend dat personen die de Nederlandse nationaliteit niet bezitten, een verzoek zoals vermeld in lid 1, kunnen doen indien zij gedurende ten minste drie jaren onmiddellijk voorafgaand aan de indiening van het verzoek in Nederland hebben gewoond en voor het overige aan de gestelde voorwaarden voldoen.

Zij plaatsten hierbij de volgende kanttekeningen.

Waarop hebben de bewindslieden deze termijn van drie jaar gebaseerd? Wanneer iemand reeds vele jaren met het probleem heeft geworsteld en tot besluitvorming is gekomen in de tijd dat hij niet in Nederland verbleef, waarom dan een dergelijk persoon met die wachtermijn «opzadelen»? Zijn de bewindslieden ervan overtuigd dat alle niet-Nederlanders inderdaad over een dergelijke geboorte-akte beschikken en zo niet, wat dragen zij dan als oplossing voor dit probleem aan? Hebben zij zich ervan vergewist, dat een eventuele wijziging van de kunne in de geboorte-akte geen moeilijkheden zal veroorzaken, indien de transsexueel naar zijn vaderland wil terugkeren? Zou het mede in verband hiermede geen aanbeveling verdienen een geheel nieuwe geboorte-akte op te stellen in plaats van in de originele akte een kantmelding te maken, hetgeen alsnog stigmatiserend zou kunnen werken, zo vroegen de leden van de V.V.D.-fractie.

De leden van de fractie van D'66 merkten hier op, dat uit hetgeen zij hierboven in het algemeen gedeelte hadden gesteld bleek dat zij de somatische aanpassing uit dat artikel verwijderd willen zien. In navolging van hetgeen bepleit is in bovengenoemd artikel van mr. F. A. van der Reijt zouden zij daarvoor in de plaats het vereiste willen opnemen dat de overtuiging tot een ander geslacht te behoren van blijvende aard geacht moet kunnen worden. Ten slotte is ook naar de mening van deze leden geslachtswisseling geen boompje verwisselen en voorkomen moet worden dat men te lichtvaardig tot zo iets besluit.

De eis dat men «nimmer meer» tot voortplanting in staat moet zijn, zoals 29a stelt kwam de leden van de fractie van D'66 te rigoureuus voor.

Ook hier duikt weer die rechtlijnigheid op die als juridisch principe somstijds gewenst maar als humaan ordeningsprincipe onmenselijk en daarom onaanvaardbaar is, zo stelden de leden van de fractie van D'66 verder. De bewoordingen van de subcommissie bovengenoemd «niet in staat kinderen te verwekken of te baren» dient naar de mening van deze leden verre de voorkeur.

De keuze van het wetsontwerp geen leeftijd te noemen voor het doen veranderen van de geboorte-akte is volgens de aan het woord zijnde leden van de fractie van D'66 een juiste keuze, en de argumentatie daartoe bevredigend.

Hoezeer begrijpelijk het vereiste van «ongehuwd» ook is, het nadeel van de verplichte echtscheiding is groot. Nu echter de vrije relatievormen maatschappelijk en juridisch zich een vaste plaats in onze samenleving beginnen te veroveren en dus de mogelijkheid van ongehuwd samenwonen ruimschoots voorhanden is, zouden de leden van de fractie van D'66 zich niet tegen het criterium «ongehuwd» verzetten. Wel hoopten zij dat de gedachtenvorming over een samenlevingsinstituut dat enige afstand neemt van het geijkte man-vrouwpatroon zich nader zal ontwikkelen.

Van harte juichten deze leden het toe dat ook aan personen van andere nationaliteit dan de Nederlandse de mogelijkheid tot geslachtsverandering wordt geboden. In een land met een half miljoen buitenlanders is dat een noodzakelijk gebaar van non-discriminatie, zo stelden de leden van de fractie van D'66.

De kwestie omtrent de lichamelijke onschendbaarheid van de mens met betrekking tot de in het artikel gestelde eis van lichamelijke aanpassing aan het andere geslacht, achtten de leden van de P.S.P.-fractie onvoldoende uitgewerkt. De bewindslieden achten een verplichtstelling van lichamelijke aanpassing verantwoord en noemen hiervoor twee argumenten, nl. de wens aangepast te worden behoort tot een van de wezenlijkste kenmerken van het verschijnsel transsexualiteit en de kwestie van de openbare orde en goede zeden (p.19 memorie van toelichting). Beide argumenten rechtvaardigen niet, zo meenden deze leden, om wettelijk lichamelijke aanpassing te eisen. Zij vonden, dat het aan de betrokkene zelf overgelaten moet worden wanneer deze wil overgaan tot lichamelijke aanpassing aan het andere geslacht. Gezien het doel van het wetsontwerp, wijziging van de geboortakte, achtten zij inbreuk op de inmiddels aanvaarde bepaling ter zake bij de jongste grondwetswijziging niet gerechtvaardigd. Dit geldt ook met betrekking tot artikel 29 lid 1b. Pagina 20 memorie van toelichting stelt uitdrukkelijk dat sterilisatie niet voldoende is, maar dat overgegaan moet worden tot verwijdering van testikels cq. baarmoeder en ovaria. De leden van de P.S.P.-fractie achtten een dergelijke eis te ver gaand. Het zelfbeschikkingsrecht van de transsexueel over de mate van lichamelijke aanpassing aan het andere geslacht dient te worden gerespecteerd. Wat is de reactie van de bewindslieden hierop?

Kunnen de Ministers nader toelichten aan welke vormen van misbruik van de voorgestelde regeling zij denken met betrekking tot de termijn van drie jaar voor vreemdelingen (p.22 memorie van toelichting), zo vroegen de leden van de P.S.P.-fractie tenslotte.

Het lid van de G.P.V.-fractie achtte het vanzelfsprekend, dat in artikel 29a, eerste lid, onder a wordt bepaald dat wijziging van de kunne in de geboortakte niet mogelijk is indien men gehuwd is. Moet het complement van deze bepaling niet zijn dat geslachtsoperaties bij gehuwden moeten worden verboden?

Dit lid vroeg of ook geen verbodsbepaling in artikel 29a moet worden opgenomen in het geval dat de verzoeker reeds kinderen heeft verwekt. Is dit als zodanig al geen belangrijke indicatie dat de overtuiging tot het andere geslacht te behoren met enige reserves dient te worden bejegend? In hoeverre moet rekening worden gehouden met de (minderjarige) kinderen, indien aanwezig?

Het lid van de G.P.V.-fractie las op blz. 18 van de toelichting dat de voorgestelde wettelijke regeling consequenties zal hebben voor andere onderdelen van de Nederlandse wetgeving. Hij zou het op prijs stellen te vernemen om welke onderdelen het hier gaat. Voorts vroeg hij of de eis ex artikel 29a dat iemand lichamenlijk aan het verlangde geslacht is aangepast niet volledig kan worden ter zijde geschoven door de daarop volgende voorwaarde: «voor zover dit uit medisch of psychologisch oogpunt mogelijk en verantwoord is»? Als enerzijds wordt gesteld dat de wens aangepast te worden aan het verlangde geslacht tot een van de wezenlijke kenmerken van het verschijnsel transsexualiteit behoort, hoe serieus moet dit nog worden genomen als vervolgens wordt gesteld dat lichamelijke aanpassing achterwege kan blijven omdat de betrokkene een grote angst heeft voor operaties? Behoort het ook tot de taak van de bij algemene maatregel van bestuur aangewezen deskundigen te toetsen hoe serieus deze angst moet worden genomen?

Waarom wordt in het eerste lid van artikel 29a de vrij vlakke term «overtuiging» gebruikt, terwijl in de toelichting veel zwaardere termen als «onweerstaanbaar verlangen» (blz. 18) en «de meest onwrikbare overtuiging» (blz. 19) worden gebruikt? Ligt het niet in de rede om op dit punt de wetstekst beter te laten aansluiten bij de in de toelichting gebezigde terminologie? Zal overigens naar het oordeel van de tweede ondertekenaar van het wetsontwerp een transsexueel op grond van de wettelijke bepaling van artikel 29a, eerste lid, de verst denkbare medische behandelingen tot

geslachtsaanpassing voor zich kunnen opeisen, inclusief bij voorbeeld orgaantransplantaties? Wie zal daarvan de kosten moeten opbrengen, zo vroeg het lid van de G.P.V.-fractie.

Artikel 29b

De leden van de C.D.A.-fractie vroegen of de Regering reeds enige gedachten heeft over de samenstelling van de bij algemene maatregel van bestuur aan te wijzen deskundigen.

Voor het onder b en c gestelde verwezen deze leden naar hun opmerkingen, gemaakt bij artikel 29a.

De leden van de V.V.D.-fractie waren het eens met het in de artikelsgewijze toelichting op blz. 23 gestelde, dat is afgezien van het aangeven van een minimumperiode waarin de verzoeker zich in de rol van de andere kunne moet hebben ingeleefd. Nog afgezien van het feit dat dit inderdaad moeilijkheden in bij voorbeeld de werkomstandigheden zou kunnen meebrengen, zijn zowel de aanvraag zelve als het bewijs van de noodzakelijke lichamelijke aanpassingen en het ongehuwd zijn ingegeven door de in het algemeen onveranderbare wens van de transsexueel, grond genoeg om de verandering van de kunne op het geboortebewijs en in de geboorteregisters door de bevoegde rechter te doen gelasten. Niet geheel duidelijk is echter waarom de gewenste verklaring van deskundigen ten hoogste 6 maanden oud mag zijn. Op welke gevreesde mogelijke wijzigingen in de lichamelijke toestand duiden de bewindslieden op blz. 24? Dezelfde vraag betreft de mogelijke wijziging in de geestelijke toestand van de aanvrager. Zouden bovendien dergelijke wijzigingen zich niet kunnen voordoen nadat de rechter de verandering van de kunne op het geboortebewijs en in het geboorteregister heeft gelast? Op welk wetenschappelijk onderzoek is trouwens deze termijn van 6 maanden gebaseerd, zo vroegen ook de leden van de V.V.D.-fractie zich af?

In artikel 29b worden, zo merkten de leden van de fractie van D'66 op, «deskundigen» ingevoerd over wie nader bij algemene maatregel van bestuur een en ander nader zal worden vernomen. Helaas is de ontwerp-*algemene maatregel van bestuur* niet bijgevoegd, maar uit de memorie van toelichting blijkt dat men hier het oog heeft op personen uit de medische wereld, immers maatschappelijke werkers en geestelijke leidslieden worden als niet zwaar genoeg ter zijde geschoven. Degenen die, zoals de leden van de fractie van D'66, niet akkoord gaan met het medisch model kunnen zich uiteraard evenmin met deze inperking van het begrip deskundigen verenigen, zo gaven de leden van de fractie van D'66 te kennen.

Voorts wezen de leden van de fractie van D'66 op het interessante advies van de Raad van State ten aanzien van de status van de verklaring van de deskundigen. Wat te doen indien hun mening uiteenloopt bij voorbeeld voor de somatische of psychologische aanpassing van betrokkene. Wordt dit opgelost door het onderling overleg? Dit zal niet altijd het geval zijn. Mag de rechter alleen positief beslissen bij een positief advies of dient de deskundigenverklaring als wegingsfactor bij het oordeel van de rechter? Aan dit laatste zouden de leden van de fractie van D'66 veruit de voorkeur geven. De rechterlijke autoriteit zou anders immers te veel uitgehold kunnen worden door een beperkt groepje deskundigen, hetgeen ongewenst is. De tekst van artikel 29b dient daarbij huns inziens aangepast. Degenen bovendien, die, zoals de leden van de fractie van D'66, als rechtsgrond voor de geslachtsverandering de eigen (blijvende) overtuiging van betrokkene aanvaarden, zetten een vraagteken bij al die deskundigen. Zwaartepunt zal toch duidelijk moeten liggen bij het oordeel van de rechter, zoals dat ook in overeenstemming is met de functie- en taakomschrijving van de rechter in de Nederlandse rechtsstaat in alle andere gevallen.

Het leek de leden van de P.S.P.-fractie een onjuiste gang van zaken, dat de rechter wiens oordeel gevraagd wordt omtrent het verzoek van de

vermelding van de kunne, zo afhankelijk wordt gemaakt van de bij de algemene maatregel van bestuur aan te wijzen deskundigen. Dit betreft met name het in artikel 29b onder a gestelde. De rechter moet in staat geacht kunnen worden de mededelingen van de betrokkene omtrent het vaststellen van de genderidentiteit op hun merites te beoordelen, zo menen de leden. Dit geldt ook ten aanzien van de periode gedurende welke de verzoeker in de rol van de andere kunne heeft geleefd. Het was de leden van de P.S.P.-fractie niet duidelijk waarom anderen dan de rechter dat moeten beoordelen. Wordt zo niet het gevaar vergroot, dat de deskundigen te veel de uitspraken van de rechter gaan bepalen? Deze leden zouden graag zien dat de bewindslieden nader op deze kwestie ingingen.

Artikel 29d

De leden van de fractie van de V.V.D. waren het eens met de mening van de bewindslieden dat geen terugwerkende kracht kan worden verleend aan de beschikking op het verzoek tot wijziging van de vermelding van de kunne van de geboorteakte. Eveneens konden de leden van de V.V.D.-fractie meegaan met de opmerking dat de consequenties van de onderhavige regeling niet uitsluitend beperkt zijn tot het personen- en familierecht. Reeds heeft destijds de betrokken bewindzman geantwoord dat bij voorbeeld ook de pensioenrechten aangepast zullen moeten worden. Zouden de bewindslieden inmiddels kunnen aangeven welke andere onderdelen men denkt te moeten wijzigen en wanneer een afzonderlijk wetsontwerp daarover tegemoet kan worden gezien?

Het kwam de leden van de V.V.D.-fractie logisch voor dat de familierechtelijke betrekkingen tussen de verzoeker en diens kinderen niet worden gewijzigd. Als voorbeeld wordt genoemd dat de vader na verandering van de kunne niet van zijn alimentatiebetaling zal zijn ontslagen. Alhoewel hij met zijn gewezen echtgenote geen familierechtelijke band onderhoudt, kan hij evenmin ontslagen geacht worden van een alimentatieverplichting ten aanzien van de gewezen echtgenote, zo namen de leden van de V.V.D.-fractie aan.

Alhoewel de aan het woord zijnde leden van de V.V.D.-fractie begrip konden opbrengen voor het standpunt van de bewindslieden dat een persoon op grond van het gewijzigd geslacht een buiten de echt geboren kind niet zou kunnen erkennen, meenden zij toch dat een dergelijk kind dan in een nadelige positie wordt gebracht ten aanzien van de binnen het inmiddels ontbonden huwelijk geboren kinderen. Ofschoon een en ander onvereenigbaar zou zijn met de strekking van artikel 221, Boek 1, BW zou een dergelijke wetsbepaling de erkenning toch niet in de weg behoren te staan. Eerder zou gedacht moeten worden aan een eventuele wijziging op zeer korte termijn van het onderhavige wetsartikel dan wel aan het opnemen in deze wet van een uitzonderingsregel.

De leden van de fractie van D'66 vroegen zich af in hoeverre hier rekening gehouden is met artikel 197, tweede zin, Boek 1 BW, dat een kind geboren binnen 307 dagen na de ontbinding van het huwelijk van zijn moeder, diens vroegere echtgenoot tot vader heeft, indien deze vroegere echtgenoot zich intussen als vrouw zou kunnen hebben laten inschrijven. Ten tijde van de inschrijving van de wijziging van het geslacht zou – zonder nadere regeling – tussen het nog niet geboren kind en de vader nog geen familierechtelijke betrekking bestaan. Dit wordt teniet gedaan door artikel 2 BW, maar bij geboorte zou het kind toch een vrouw tot vader hebben. Om dit tegen te gaan stelden deze leden voor in artikel 29c ten aanzien van de oorspronkelijke mannelijke verzoeker te bepalen dat de rechter het verzoek enkel toewijst indien het eventuele huwelijk van de verzoeker ten tijde van de uitspraak reeds ten minste 308 dagen ontbonden is, dan wel bepaalt dat zijn uitspraak eerst vanaf die datum rechtsgevolg heeft.

Artikel II

De toelichting op dit artikel baarde de leden van de V.V.D.-fractie de grootste zorg.

Op pag. 13 van de memorie van toelichting wordt nadrukkelijk gesteld dat administratieve aanpassing de genderidentiteit van de transseksueel bevestigt. Eveneens is deze te beschouwen als een psycho-sociale component van de medische behandeling.

In de toelichting op artikel II wordt echter de indruk gewekt dat na de totstandkoming van deze wet het nog wel eens geruime tijd zou kunnen duren alvorens deze in werking wordt gesteld. Alhoewel ook de leden van de V.V.D.-fractie overtuigd waren van het feit dat andere wetgeving moet worden aangepast, ontging hun toch het belang van de totstandkoming van de onderhavige wet, indien de inwerkingtreding tot op een nog nader te bepalen tijdstip wordt uitgesteld, opdat intussen de andere wetgeving kan worden geïnventariseerd en veranderd. Anders gezegd, de transsexuelen, die als voornaamste probleem ervaren dat de verandering van hun kunne niet administratief is aangepast, blijven nog voor onbepaalde tijd in deze voor hen buitengewoon onaangename positie verkeren.

De leden van de V.V.D.-fractie werden nog in deze vrees gesterkt doordat in het advies van de Gezondheidszorg gevraagd wordt om geruime tijd, waarin men kan uitmaken wie in de algemene maatregel van bestuur moet worden aangemerkt als deskundige in de zin van deze wet. Het kwam deze leden voor dat de weerstand tegen transsexualiteit, die in de medische wereld toch nog lijkt te bestaan, niet alleen wordt weerspiegeld in de memorie van toelichting, die wil werken met een, naar de mening van deze leden in de meeste gevallen overbodig team deskundigen, maar ook in de wens van de Gezondheidsraad om nog eens lang en diep te kunnen nadenken over de deskundigheid, die daarvoor nodig zou zijn.

De voorzitter van de commissie,
Roethof

De griffier van de commissie,
Kerkhofs